

96

SPOLEK POSLUCHAČŮ VYSOKÉ ŠKOLY POLITICKÉ A SOCIÁLNÍ V PRAZE

II. část

PSYCHOLOGIE INDIVIDUÁLNÍ

Dr. VL. TARDY

P R A H A

1 9 4 7

II. ČÁST

PSYCHOLOGIE INDIVIDUÁLNÍ

Dr V. TARDY

(Text k přednáškám - Tištěno jako rukopis)

I. Stavba osobnosti.

Poznámky:

Členění proudu duševního života.

Duševní život je proud, který začíná snad u novorozeněte a končí smrtí. Jasně vědomí je přerušováno spánkem, v němž je prožívání často velmi chudé. Bdelé prožívání je časově členěno v jasnější a méně jasné okamžiky (kolísání pozornosti); vedle toho je střed pozornosti a pozadí ztrácející se do neurčita. Prožívání se člení ve větší celky v něžšími podněty (na př. jídlo, přednáška, filmové představení) i vnitřními celky z počátku u dítěte měnlivého zájmu, později celky snahovými, často dlouhodobými (příprava ke zkouškám, k povolání).

V celku prožívání je v jistém smyslu středem vlastní osoba, nestojí však vždy v ohnisku pozornosti. Je středem našeho prostoru, je středem citů a snah, tvůrcem jednání. Odlišení já od ostatního světa je u schizothymů ostřejší než u cyklothymů. Malé dítě získává vědomí své samostatné osoby postupně (asi do tří let).

Svoje já prožívá člověk tělesně a společensky, vedle toho i jako samostatně jednající a myslící a pro sebe prožívající. Některými podněty ať zvenčí či z nitra, je člověk puzen, veden, strhován, nebo lákán; někdy je však ovládán, odmítán, potlačován. Leckdy musí rozhodovat mezi protikladnými tendencemi, řídí se při tom hodnocením rozumovým, mravním, společenskou slušností a i jiným, na př. vlastním přáním či vnějším rozkazem, ale může také podlehnout.

Tak již na pohled se jeví lidský duševní život jako učený celek. Člověk sám ovšem nemusí mít o tomto celku časový přehled. Člověk v plné činnosti se ani nevrací do minulosti a ve stáří si mnohdy pamatuje jen málo.

Ale duševní život je celkem nejen na pohled, nýbrž probíhá na podkladě pamětních, myšlenkových, citových a snahových dispozic a řídí se i silami člověku nevědomými. Jest i celkem kauzálním. Lidská osobnost je celkovým souhrnem dispozic a sil, které řídí člověkovu prožívání a chování.

V této souvislosti se můžeme zmínit o **problému svobodné vůle**.

Poznámky:

Psychologie stojí na stanovisku determinismu, t. j. předpokládá, že každý duševní úkaz má příčinu a dále celou řadu podmínek nanejvýš závažných, na nichž závisí. Do tohoto podmínění duševního života patří jednak podmínky vnější (podněty zvenčí i z těla) jednak podmínky duševní. Člověkovu prožívání a jednání je tedy spoluurčováno jeho vlastními duševními dispozicemi. V tomto smyslu je částečně svobodný, t. j. ne zcela závislý na vnějších podmínkách. Proto různí lidé za týchž okolností prožívají různě a jednají různě. Ale člověk je částečně svobodný ještě v užším smyslu i vzhledem k podmínkám vnitřním. S některými podněty k jednání se člověk ztotožňuje, jiné zamítá (nechce na př. podlehnout strachu, bolesti, společenskému nátlaku, lákání k požitku). Rozhodování provádí člověkovu já, opírajíc se o hodnoty, které člověk uznává. Tvorba rozhodnutí nedopadne sice vždy ve smyslu uznávaných hodnot; člověk leckdy také podléhá, ale přece jen se zčásti osvobozuje od lákání nebo tlaku toho, co jako pohnutku pociťuje.

Kant a jiní moralisté učili, že člověk má s hlediska morálky úplně svobodnou vůli; jinak bychom prý jej nemohli při morálním podlehnutí prohlašovat za provinilého. Ale zločinci právem vytýkáme vinu, i když jako psychologové víme, že jeho čin nutně vyplynul z příčin a podmínek vnějších i vnitřních. Odsuzujeme tím právě jeho pohnutky vnitřní, i když víme, že jsou nutně získány výchovou a z prostředí na podkladě málo vzdorného duševního založení.

Uvědomí-li si člověk svou závislost při rozhodování, neplyne z toho absolutní omluva pro špatnost. Uvědomění nutnosti je totiž počátkem k překonání nutnosti (dialektický poznatek Hegelův). Člověk si uvědomuje zákonitost přírody a tím spěje k ovládnutí přírody. Rovněž tak uvědoměním své závislosti při morálním rozhodování, může spět k překonávání závislosti špatných. Proto i psychologické (a sociologické) vysvětlení zločinu může vésti k omezování dalších zločinů.

Tvořivá synthesisa lidského já.

Duševní síly a dispozice, kterými se snaží psychologie vysvětlit průběh duševního života, jsou součástí člověkovy osobnosti, nejsou však všechny vědomé. Člověk svým myšlením a rozhodováním provádí vědomou synthesisu různých sil vnějších i vnitřních; ale vedle toho je v něm daleko rozsáhlejší synthesisa nevědomá. Člověkovu já, které si stále tvoří nové životní přizpůsobení, jest jen částí člověkovy tvořivosti. Člověkovu já je činitelem relativně samostatným proti vnějšku a rozmanité vnitřní podmínky se v něm utvářejí v nové postoje a jednání; není však oddělitelné od člověkovu tělesného a společenského života. Každý normální člověk, i podprůměrný, je tvořivým činitelem, i když ve srovnání s tvořivostí vysoce nadaných lidí jest jeho tvořivost málo významná. Do osobnosti počítáme nejen vědomé já, nýbrž i jeho dispozice.

Duševní síly.

Fyzikální síly vznikají za poměrně jednoduše popsateľných podmínek a jsou pak vyznačeny směrem a velikostí; udělují hmotě

urychlení. Duševní síly jsou kvalitativně daleko složitější. 1. Některé z nich působí na člověka jako a) lákání či odpuzování (na př. chuť na něco, hnus), b) různé poruchy duševní rovnováhy (nepříjemnost, bolest), aniž by samy obsahovaly směr úniku nebo nápravy. Síly lákající a odpuzující i poruchy působí i nevědomě na běh člověkových představ, myšlenek, přání, ale i na jednání. 2. Druhá skupina sil jsou síly již přijaté nebo zformované člověkem v já. Vedou k jednání přímo nebo jsou to rozhodnutí a postoje. Za nimi stojí (v nestejně míře) člověka osobnost. A tak totéž rozhodnutí představuje u někoho sílu velkou („silná“ osobnost), u jiného malou. U malého dítěte s nevyvinutým já není ještě rozdíl mezi silami 1. a 2. druhu.

Poznámky:

Měření sil působících na já i sil z já vycházejících je možné takřka jen v laboratorních zjednodušených podmínkách. (Na př. hladová krysa se má dostat přes elektricky nabitý rošt k žrádлу, samice k mláďatům, samec k samici a pod.) U člověka se měří duševní síly mimo jiné tak, že jej uvedeme do myšlené situace rozhodování nebo do umělého rozhodování. Tato metoda je schopna značného zdokonalení.

Ve fyzice se skládají síly podle rovnoběžníka sil (vektorově). Duševní síly, řídící běh představ nebo sny působí podobně, takže výsledek pak představuje působení několika sil, je to kompromis. Výsledek působení dvou sil může být někdy tvořivý, představuje-li syntézu protikladů. K jednání je však třeba někdy jasného rozhodnutí pro jednu nebo druhou možnost. V tom případě musí být jedna síla potlačena, což vyžaduje síly vůle. Potlačená síla není tím odstraněna, zvláště když závisí více na vnitřních podnětech než na vnějších, které mohou zmizet nebo se vzdát. Někdy nastává pozvolná resignace, jindy zmizí sice neukožené přání z vědomí, ale působí dále v nevědomí.

Ve skládání duševních sil se vyznačují schizothymové přimočarostí (řešení buď – anebo) což vede k většímu napětí navenek i uvnitř osoby (více se potlačuje), cyklothymní kompromisností. To se dá dobře pozorovat v politice i ve vědě. Cyklothymní pociťují duševní síly více jako podněty, vycházející z předmětů (lákáání, odpuzování), schizothymní jako vycházející z já nebo z hodnocení (povinnost, ideál), což zase znamená větší protiklady mezi já a okolím nebo uvnitř osoby.

Duševní napětí se projevuje ve výrazu (na př. v tlaku při psaní na papír a držátko) a dá se měřit. Je to jednak projev na venek působící síly (na př. u lidí energických a lidí vášnivých), jednak projev vnitřního napětí (na př. při strachu, úzkostlivé svědomitosti, nepravdělně při podrážděnosti).

Disposice.

Ačkoliv vůle člověka se projevuje za různých okolností různě, je přece odůvodněno mluvit o síle vůle vůbec. Vůle není konkrétní duševní síla (jako je určité rozhodnutí), nýbrž obecná disposice. Disposice znamená pravděpodobnost vnitřně podmíněnou. (Na př. disposice k tuberkulóze je u někoho velká, t. j. pravděpodobnost onemocnění je velká). Sílu disposic měříme tím, že je uvedeme

Poznámky: v činnost (na př. dispošici k nemoci nějakým očkovaním). Dispošice má tedy velikost či sílu, ale když není v činnosti, podobá se spíše fyzikální potenciální energii než fyzikální síle. „Síla vůle“ je něco podobného jako poměrně stálé napětí elektrické sítě, na kterou se mohou zapínat slabší i silnější přístroje.

Dispošice, které skládají lidskou osobnost, se liší stupněm konkrétnosti resp. abstraktnosti. Vzpomínky a naučené věci jsou dispošice konkrétní. Paměť je dispošice abstraktní. Snadnosti v vybavení těchto konkrétních dispošic časem ubývá, a to z počátku rychleji, později pomaleji (zákon zapominání). Snadnosti naučení těchto dispošic ubývá se stárnutím. To platí nejen pro pamětní dispošice, nýbrž pro získání všech dispošic vůbec. V útlém mládí je člověk nejplastičtější, ve stáří nejztrnulejší. V mládí však není osobnost ještě tak ucelená, jako později, takže se dispošice neskládají tolik ve vyšší organisaci osobnosti. Roztříštěnost zájmů a sklonů v mládí je nahrazována v dospělosti hierarchií, odstupňováním hlavního a vedlejšího.

Třídění dispošic.

I. Nadání a schopnosti. Jsou to dispošice, týkající se kvality různých činností (na př. lepší neb horší kvalita abstraktního myšlení, kreslení). Nadání dělíme na vnímavost (na př. hudební sluch, t. j. smysl pro výšku, harmonii a rytmus; smysl pro tvary, pro výraz obličejů, jemnost čichu), představová (na př. prostorovou představivost, živost představ zvukových, sluchových, pohybových), paměť, rozumová nadání (slovní myšlení, schopnost indukce, dedukce, počítání), pohybová (t. j. zručnost, obratnost) a tvořivá nadání umělecká (slovní výraz, kreslení, pohyb a j.). To je dělení s hlediska duševních funkcí. S hlediska oblastí, v níž může člověk vynikat, se mluví o nadání jazykovém, vědeckém, filosofickém, technickém, organizačním, vojevůdcovském a mnoha jiných. To jsou složité dispošice. O nadání viz dále kapitoly o dědičnosti a psychodiagnostice (faktory mysli).

II. Sklony jsou dispošice, vedoucí k duševním jevům a činnostem určitého druhu (na př. sklon k uraženosti, ke klepaření). Schopnost i sklon se může týkat téhož předmětu, na př. určitého sportu, určitého umění. Schopnost a sklon nejsou vždy v souladu. a) Sklony k jednání se nazývají **tendence**. Mezi ně patří pudy. Vůle je velmi obecná tendence. b) **Psychomodalita** je souhrn dispošic k určitému průběhu a ladění duševních jevů a činností (pomalu, rychle, klidně, prudce, krátkodobě, dlouhodobě). Dispošice tvoří celek osobnosti; této stránky se týkají c) **stavební** čili strukturní vlastnosti osobnosti.

Klages postupoval při třídění duševních dispošic tak, že vyšel ze slov obyčejné řeči označujících osobní vlastnosti. V těchto slovech je obsažena lidová zkušenost o opakujících se způsobech chování. Snahou psychologie je stanovit dispošice pokud možno nejstálější. Jen některé z lidových názvů tomu vyhovují.

A. Tendence a citové sklony se člení do několika vrstev osobnosti.

1. Nejnižší je vrstva **pudová** (viz kapitolu o pudové stránce) a vrstva tělesných potřeb a zálib, k nimž se pojí 2. vrstva protipudových **reakcí** (stud, hnus a j.), kterou zvířata mají jen v malé míře.

3. **Střední citová vrstva.** a) Vyšší živočichové však mají vrstvu vztahů k druhým bytostem (sympatie, antipatie, ovládnutí, sebe-podrobování, spolucítění), která je u člověka velmi významná.

b) Vedle vztahů k živým bytostem jsou důležité vztahy k věcem a to jednak záliba a obdiv na př. k přírodě, jednak jejich získávání a uchovávání.

Ke vztahům k jednotlivým živým bytostem je nutno připojit vztahy ke kolektivům. Vztahy k předmětům dělíme na **kladné** (na př. láska, sympatie, shovívavost, obdiv, nadšení) a **záporné** (na př. odsuzování, antipatie, zlomyslnost, pohrdání, kritika, oposice).

4. **Já** je další stránka osobnosti, jejíž ústřední místo mezi různými vrstvami jsme již vylíčili. Sklony k sebevědomí, k sebepodceňování, k sebeuplatnění, ctižádost, touha být milován, obdivován, smysl pro čest, urážlivost a pod. patří do tohoto oddílu.

5. **Nadstavba** existuje jen u člověka.

a) **Hodnocení** (rozumové, morální, podle slušnosti), které je převzato od společnosti, v níž člověk žije, ale je podmíněno i vnitřními dispozicemi. Tvůrce nových hodnot stanoví požadavky společnosti budoucí. Do osobní nadstavby patří dále

b) **vůle** (na venek – dovnitř, čin – vytrvání)

c) **rozum** (schopnost ovládnutí a vyvážení různých sklonů, ne pouhá inteligence).

6. Člověk má řadu vyšších sklonů **funkčních**: estetické záliby smyslové (přijímací a tvořivé), zálibu ve snění a fantasii, v myšlení, vtipu, řešení problémů, dedukování a indukování, ve slovním vyjádření, v estetickém pohybu, v herectví.

7. Pudové reakce, **strach** a **vztek**, se rozčleňují v opatrnost, bázlivost, nedůvěřivost a mrzutost, podrážděnost, kritičnost a pod.

Přehled:

Nadstavba: vůle, hodnocení, rozum.

Střední vrstvy: vztahy k živým bytostem, k věcem, JĀ, vyšší funkční sklony.

Pudový základ: pudy, strach, vztek; protipudové reakce, tělesné záliby a potřeby.

Klages dělí tendence na ty, 1. které se týkají těla, 2. živých bytostí a věcí, 3. ducha. Spranger dělí jen tendence kulturní, tedy ty třetí, ale kromě theoretické, estetické a náboženské řadí tam i mocenskou (říká jí politická) a ziskuchtivou (říká jí ekonomická) a pak lidumilnou (sociální). Jeho pojetí kultury je zřejmě mocensko-kapitalistické.

Zájmy jsou osobní sklony tříděné s hlediska předmětů (zájem o osoby, věci, idee; speciálnější: o děti, o společnost, technický zájem, o přírodu, o vědu, o filosofii, o politiku a pod.) **Postoje** (atitudy) jsou osobní sklony, určitě zaměřené k předmětům (pro – proti). Zájmy a postoje se dají dosti dobře zjišťovat a měřit.

Poznámky:

B. Psychomodalita jsou především sklony k určitému průběhu duševního života (pomalost – rychlost, klid – vznětlivost, mírnost – prudkost, okamžitost – trvalost). Patří sem tedy všechny vlastnosti temperamentu; v tom je citová a snahová vzrušivost. Dále patří do psychomodalit stupeň citlivosti na nelibé podněty (choulostivost, citlivost, dráždivost). Konečně sem patří převládající nálada (veselost, smutek, vážnost, mrzutost).

Kretschmerovy typy se liší psychomodalitou, na př. schizothym je citlivější duševně než cyklothym a viskózní, ale na druhé straně snáší lépe strádání. Při tom však rozdíl temperamentu ve vznětlivosti a síle duševních hnutí nepatří k typologickým rozdílům Kretschmerovým. Trvalost působení je u schizothymních větší než u cyklothymních, s čímž souvisí větší houževnatost vůle event. větší smysl pro povinnost. Také nelibé dojmy u schizothymních déle doznívají.

Normální temperament může být neuroticky porušen, čímž se člověk stává plachým, zaraženým, utlumeným, choulostivým nebo dráždivým.

C. Stavba osobnosti je velmi složitá. Celkové vlastnosti stavební jsou: harmonie, disharmonie, převaha jedné dispozice (na př. u fanatika) nejednotnost, roztržitost. Desintegrovaný typ Jaenschův je málo sjednocený ve svých zálibách, ale duševně normální. V duševních chorobách trpí zcelující činnost já, desintegrace je chorobná.

Dále záleží na poměru jednotlivých vrstev (na př. silné pudy – slabá nadstavba nebo naopak; obojí silné, obojí slabé; silná vrstva osobních citů – třeba vřelost – se slabými pudy nebo se silnými pudy – vášnivost), na tom která funkce duševní převládá, zda rozum, vůle, city, fantazie a pod.

Velmi důležité je, že sklony jsou v protikladných vztazích. O významu protikladu pudové a citové vrstvy s nadstavbou jsme již mluvili při charakteristice dítěte. Morálka se buduje na protikladu k přirozeným sklonům. Vedle ideové nadstavby (hodnocení) stojí proti pudům již protipudová reakce. Konflikt pudových sklonů a protiv vede někdy k **sublimaci** pudu (přeměna v kulturně hodnotný cíl). Klages propracoval znak protikladnosti u nejrůznějších povahových znaků (vůle – podléhání citům; citová hloubka – citová vznětlivost; lhostejnost – zájem; střízlivost – fantazie; soustředěnost – rozlet; lákání – sebevláda; rozumová samostatnost – citový příklon, ulpívání – postup; oposice – vyrovnání; a mnoho jiných). U bohatší osobnosti je protikladů více. U dospělého je více protikladů než u dítěte a jsou silnější. Temperament, pohotovost vůle a sklon k projevu jsou výslednicí protichůdných sil, ženoucích a brzdivých. Rostoucím ukázněním se temperament uklidňuje; pohotovost vůle se zvětšuje vzrůstem podnětů k jednání, zmenšuje se vzrůstem zábran.

Kompensace je náhrada nedostatku zesílením jiné vlastnosti. Tělesná méněcennost se na př. kompenzuje vědomím duševní převahy. **Ambivalence** je spojení lásky a nenávisti k téže osobě. To jsou příklady protikladnosti, která může být chorobná.

Poznámky:

Stavba osobnosti se mění pozvolna i náhle, vývojem i vnějšími osudy. V různých prostředích (doma, v práci, ve společnosti) vyvíjí člověk různé chování. Velmi důležitou stránkou osobnosti je **konvence** a **přetvářka** (vnější povrch osobnosti). Člověk sám sebe zná v jistém smyslu méně než jej znají druzí, poněvadž není objektivním pozorovatelem. Vedle toho nezná své podvědomé motivy, kterých je tím více, čím je neurotičtější. Také původ svých získaných sklonnů zná jen nedokonale.

II. Pudová stránka člověka.

Zvířecí instinkt se vyznačuje tím, že je to pro všechna zvířata téhož druhu stejný způsob chování, který je vrozený, i když se projevuje třeba jen v určité době života (na př. u ptáků pud stěhování, pud stavění hnízda); dalším znakem instinktu je, že jest v úzkém vztahu k životním potřebám zvířete (týká se výživy, udržení rodu a pod.).

Čím jsou zvířata vývojově vyšší, tím jest jejich chování proměnlivější a jeho vrozená stránka je dotvářena zkušeností. Zvířata mění účelně své chování na základě dobrých a špatných zkušeností („zákon úspěchu“); vyšší živočichové dovedou vynalézat i nové způsoby, jimiž řeší neobvyklé situace. Jejich chování není tedy plně určováno vrozeným instinktem. U člověka je podíl zkušenosti a tvořivosti ještě daleko větší a kromě toho každý člověk přejímá zkušenost jiných lidí skrze řeč. Proto nemluvíme u člověka o instinktech; nanejvýš některé pohyby novorozeněte jsou instinktivní, především ssání, které probíhá zprvu bez účasti kůry mozkové.

Lidské chování má však i stránku vrozenou, i když rozdíl lidí v tomto vrozeném chování jsou velké. Mluvíme proto o pudové stránce člověka, resp. o jeho p u d e c h. Ale nebývá zvykem nazývat pudem vše, co je na lidském chování vrozené. Mc Dougall se pokusil odvodit všechno lidské chování z několika vrozených tendencí (snahových směrů), které nazýval pudy. Ale některé z těchto tendencí přece jen nenazval pudy, poněvadž nevedou k zcela určitému druhu jednání (jako na př. opatřování potravy). Je to sugesce, napodobení a soucítění, což jsou vrozené sklony, které se vyskytují i u vyšších zvířat. Ale i jiné vrozené sklony (jako na př. sklon sdružovací), které Mc Dougall nazývá pudy, se obyčejně pudy nenazývají. Tento název se omezuje u člověka zpravidla jen na pud výživový a pud pohlavní, které mají velmi úzký vztah k tělu.

Tím ovšem nejsou vrozené lidské sklony vyčerpány. Získanými vlastnostmi jsou však tak modifikovány, že se nepodařilo dospět k jednotné soustavě vrozených sklonnů.

Zvířecí pud má stránku p o d n ě t o v o u (na př. vůně potravy) a stránku p o h y b o v o u (na př. zmocnit se potravy a sežrat ji). Obojí je v instinktu spojeno v celek poměrně málo proměnlivý. Lidské chování je daleko proměnlivější ve svém p o d n ě t u (člověk jí velmi rozmanité věci, na něž si navyká, ale zároveň je daleko vybíravější než zvíře) a komplikovanější v r e a k c i (jídlo proti žraní). Zůstává zde však tělesné jádro (potřeba potravy), která u jiných lidských sklonnů není (na př. u sympatie).

Poznámky:

Dříve se vykládalo lidské jednání tak, že člověk vyhledává to, co je libé a vyhýbá se tomu, co mu přináší nelibost (zákon úspěchu). To vyslovili hedonikové jako obecnou zásadu lidského jednání. Způsob vyhledávání libosti a vyhýbání se nelibosti je proměnlivý podle zkušeností a důvtipu člověka. Původní hedonikové měli na mysli jen tělesné libosti a nelibosti, eudaimonikové brali v úvahu i city vyšší. Proti eudaimonismu není námitkou, že někdy člověk volí jednání, které mu přinese bolest nebo nepříjemnost. Činí tak tehdy, když se tak vyhne nelibosti větší (na př. podrobí se bolestivé operaci) nebo pro větší libost. Někdo se vzdává požitku z morálních důvodů; výčitky svědomí by mu působily velkou nelibost. Ale v tom se lidé liší. Hedonismus (eudaimonismus) nevy- světluje, proč různí lidé mají různé libosti a nelibosti.

Vrozené libosti a nelibosti se mohou přesunovat na jiné podněty, takže je obtížné zjistit původní záliby.

Při stanovení lidských pudových sklonů se vychází buď z jejich stránky fyziologické nebo ze studia dítěte a podvědomí. Pudová centra se nalézají pod polokoulemi mozkovými ve kmeni mozkovém (střední mozek, mezimozek). Přesně byla stanovena na př. u kočky (vivisekcí), kdežto u člověka je lokalizace jen přibližná. Umisťuje se tam:

1. hlad a žízeň
2. pohlavní vzruchy
3. strach
4. vztek
5. bdění – spánek
6. vzrušivost – klid.

K tomu patří ještě únikové reakce. Kočka zbavená velkého mozku může žít, s těmito reakcemi dále, člověk ne.

Podněty k těmto pudovým reakcím jsou jednak z vnitřního organismu (především chemické), to převládá při hladu a žízní, spánku, jednak z venčí (převládá při strachu a vzteku), ale vždy je podnět obojí. Vnitřní podněty jsou dány jednak proměnlivým stavem organismu (hlad, sytost, kolísání pohlavního pudu, únava), jednak stálou dispozicí vrozenou, která je částí tělesné konstituce (konstituce = souhrn trvalých dispozic). Kreischmerovy typy tělesné stavby jsou zároveň vyznačeny konstitucí pudovou (u pyčniků vztah k jídlu, nálada veselí a činnosti nebo zase smutku a deprese, normální pohlavní pud a j.). Sem patří také rozdílné záliby buď v potravě masité nebo rostlinné, potřeba velkého množství jídla nebo pití (z části důsledek rázu tělesné výměny látek), různá dispozice k strachu (bázlivost, lekavost), k vzteku (prchlivost), bojovnost (závislost na pohlavních žlázách – býk proti volu, samice hájící mláďata), potřeba spánku (někomu stačí šest hodin, jiný potřebuje osm), temperament (vzrušivost – klid).

O síle těchto dispozic rozhoduje konstituce a fyziologický věk (mládí – stáří) a ovšem i způsob života a nemoci. Velmi značný vliv tlumivý i povzbudivý vykonává kůra mozková. Pudové sklony jí mohou být na pohled někdy zcela potlačeny nebo vůlí překonávány. Vnější podněty mohou být pudové sklony zesíleny až vybičovány. Proto pudovou stránku konstituce nelze dosud měřit; možná

že se podaří ze složení krve určovat tyto stránky osobnosti přesněji, nezávisle na proměnlivosti podnětů.

Fysiologicky jsou podmíněny i vyšší sklony, které nejsou v přímém vztahu k tělesným potřebám. V tomto případě je však vztah k průběhu fysiologických jevů zatím jen hypotetický. Tak je tomu při duševní nemoci schizofrenii, v níž mimo jiné těžké poruchy se člověk odvrací citově od jiných lidí a soustřeďuje se na svůj vnitřní chorobný život (autismus) a ztrácí citovou vnímavost. (Tato nemoc jeví tak v krajně zvýšené míře znaky schizothymie: chlad, obrácení do sebe, odstup od společnosti, dráždivost, náhlé zlomy. Kretschmer právě odtud odvodil pojem schizothyma normálního.) Duševní změny schizofrenické jsou úzce spojeny s úchylkami v průběhu chemických a fyzikálních dějů v těle (na př. časté snížení intenzity těchto dějů), aniž by bylo dosud známo přesné příčinné spojení. Mozkové buňky při této nemoci často degenurují, ale druhotně – není to první příčina duševních úchylek.

Někteří badatelé shrnují pudové reakce člověka v širokém smyslu tedy nejen jmenované, přibližně lokalizované, nýbrž i všechny ostatní sklony (kromě intelektuálních a estetických, poznávacích) v jejich hrubém stavu v jeden pojem pudového základu osobnosti nebo hlubinné osoby a pokládají tento základ za takřka samostatnou bytost, která sídlí ve kmeni mozkovém a nad ní je nadstavba (rozum, hodnocení, vůle), která prý sídlí v kůře mozkové. Ale psychologicky rozdělit člověka na dvě části, na dvě osoby, je velmi nesnadné. Proto se toto rozvrstvení u různých psychologů liší. Je zřejmé, že spolupráce kmene a kůry mozkové je tak těsná, že se jen výjimečně může přiřknout určitý duševní děj jednomu z obou systémů.

Když člověka zachvátí „bezhlavý“ vztek nebo strach, je kontrola mozkových polokoulí nad pudovým jednáním oslabena.

Pudová stránka člověka se tedy jen zřídka projevuje v naprosté bezprostřednosti. Její sídlo se klade do mozkového kmene, kam se soustřeďují a odkud se zase řídí vlivy z těla hlavně autonomním systémem nervovým (jak jsme se o tom zmínili, působí na tento systém city, zvláště city prudké, afekty) a chemicky (hormony a j.).

III. Freudova nauka o pudech.

Nauku o lidských pudech velmi obohatil Freud. Ač Freud byl materialista, přece brzy zanechal fysiologických výzkumů. Tenkrát ještě nebyla věda tak daleko ve fysiologickém výzkumu pudů jako dnes. Dnes jsou známy hormony; psychologie pudů je však dosud v počátcích. Po vzoru Francouze Charcota obrátil Freud pozornost k duševním příčinám hysterie a jiných duševních poruch. Poznává, že některé z těchto poruch, *neurosy*, vznikají konfliktem nevědomých sil, které je možno vybavit v podobě duševních hnutí (puzení, afektů, citů, snah, fantasií atd.). Rozlišoval sílu potlačovanou a potlačující. Potlačovanou silou je pud. Původně soudil Freud, že je to vždy pud pohlavní, který ovšem může nabýti velmi různých podob. Na rozdíl od málo proměnných instinktů zvířecích prodělávají lidské pudové nejrozmanitější proměny.

Poznámky:

Poznámky:

Od pozorování a rozbírání dospělých pacientů se přešlo ke studiu dětí, kde citová a pudová bezprostřednost čili nedostatek nadstavby umožňuje přímé pozorování pudové stránky.

Freud zjistil, že pudové záliby se mění zákonitě od narození k dospělosti. Při tom si všímal jen těch zálib, které vývojově souvisí s pohlavním pudem dospělého a nazval je v širším smyslu pohlavními. Nerozbíral tedy rozvoj smyslového vnímání v souvislosti s pohyby ani vzrůst rozumových schopností u dítěte.

Prvním pudovým stadiem je stadium orální čili ústní. Je to záliba v ssání mateřského prsu. Ssání působí kojenci velikou rozkoš. Tomu si musí odvyknout při odstavení, což snadno dává podnět k nesnázím. Jako náhražku dostává šidítko, cucá si prsty a dosti dlouho to trvá, než si plně odvykne. Ale i dospělý má orální záliby kouření, pití nebo mlsání, které, jak Freud prokázal, souvisí s dětským pudem orálním (ač mají i jiné složky). Polibek a erotické kousání je také projevem t. z. orální erotiky.

Druhé stadium je pud anální (ánus – konečník). Dítě rádo zadržuje výkaly, působí mu to libost, hraje si s nimi, rádo čichá zápach a slyší zvuk větrů, pozoruje druhé děti při kálení. Vychovatelé je nutí, aby dodržovalo čistotu. Z pohodlnosti činí tak matky nebo pěstouni většinou dříve, než je dítě k tomu zralé, z čehož vznikají povahové poruchy. Také záliby anální se dítě nevzdává vždy bez nesnází. Freud odvozuje odtud déle trvající zálibu v patlání. Náhražkou za dětské činnosti anální je užívání sprostých slov o těchto věcech (koprolalie) rozšířené často i u dospělých, a vtipy z této oblasti. Anální sklony jsou dědičně různé. Největší síla análního pudu je po prvním roce. Obdobou sklonů análních jsou sklony urethrální (urethra = močová roura), silnější u hochů než u dívek. Je to silná libost pocíťovaná při močení, později soutěžení v močení. Sem patří i neurosa starších dětí i dospělých – pomočování ze spánku. (Christoffel v knize *Trieb und Kultur* 1944 sleduje vliv močových zálib v lidových zvycích a žertech.)

V téže době se projevuje jiný dětský pud, destruktivní. Záleží v rozbíjení a trhání všeho, co dítěti padne do ruky. Freud tento sklon nazývá sadistickým, což vlastně je perversní pohlavní záliba v týrání. To předpokládá poznání, že týraný trpí bolest. Mezi rozbíjením a týráním je rozdíl, který ve Freudově terminologii mizí a také krutost není vždy sadismem, t. j. není vždy ve spojení s pohlavním vzrušením. Trhání a ničení věcí zase musí být dítě odvykáno. Ale v náznacích se projevuje tento sklon ještě u školních dětí a propuká u dospělých ve válce. Také ke krutosti mají děti sklon, zase individuálně různý. Často týrají zvířata schválně (ne, jak se říkává z nerozumu). Krutost souvisí s dalším sklonem, s útočností, bojovností, ale není s ní totožná.

Zde máme tedy několik sklonů příbuzných, které se primitivně projevují tělesně, svalovým násilím, ale mají také podoby složitější (na př. trýznění duševní, urážení, kritisování). Poněvadž nejsou tak vázány na určité místo a funkci těla pud orální a anální, činí jejich pojmové zařazení obtížné. Freud nakonec zavedl pro tyto sklony název pud destruktivní nebo pud vedoucí k smrti a prohlásil je za jediný pudový protiklad pudu pohlavního, kdežto orální a anální pudy jsou podle něho pohlavní; sadismus je spojení obou. Obtíž psy-

stu-
nad-zení
visí
lav-
po-e to
koš.
nět
osti
iby
děi-
ou-za-
achje
bo
po-
ne-ou
ch
sti.je
l-
ná
tří
is-
ibá-
toba
bí-
kém
leká
i-
e-í,
ěší
kh
i-
e-u-
r-

chologického rozboru této velmi důležité stránky člověka je v tom, že nejde o potřebu a libost vázanou na určitý tělesný orgán. Proto se tu také název pud může zdát nevhodným.

P o z n á m k y :

Další stadium pohlavního pudu je t. zv. f a l i c k é (fallos = pohlavní pud v erekci), v němž zesilují sklony k onanii. Hoši mají přání mít pohlavní úd velký a dívky jej zase závidí hochům. Děti projevují v té době (3–5 let) zájem o pohlavní orgány a pohlavní život dospělých a tvoří si fantasie, jak přicházejí děti na svět. Někteří rodiče to přezírají, čímž věc není sprovedena se světa. Dřívější názor, že dítě je „neviný tvor“, jest jen iluze (podobně jako v případě krutosti a jiných nežádoucích sklónů). Na prudký odpor narazilo Freudovo tvrzení, že dítě, které je původně tělesně a citově vázáno k matce, která pečuje o jeho tělesné potřeby, stává se bytostí, která pohlavně vzrušována osobou druhého pohlaví. Hoch vyvíjí tak za obvyklých podmínek vztah k matce, jiný než dřívější, pohlavní, dívka k otci; vzniká žárlivost na druhého rodiče (Oidipův komplex). Tento sklon zase musí být překonán, ale u osob neurotických zůstává ve značné síle v podvědomí.

Do útlého mládí spadá také záliba v ukazování vlastního nahého těla, e x h i b i c i o n i s m u s, jež se omezuje nebo i potlačuje důvody slušnosti, ale přesto zůstává u žen, kdežto u mužů se omezuje spíše na pohlavní úd (nutkavý exhibicionismus).

Hrozba urážnutí pohlavního údu jeví se hochovi jako trest za onanii a krvesmilné choutky. Dívky jsou přesvědčeny, že z těchto důvodů o mužský pohlavní úd přišly (komplex kastrace). Že děti předškolního věku mají různé pohlavní pocity a vzruchy, je dosvědčeno často přímými vzpomínkami a je to patrně normální průběh vývoje. Domněnka, že se to týká jen některých dětí, není odůvodněna, neboť při podrobnějším pozorování byly tyto dojmy objeveny u každého zkoumaného dítěte. Rovněž tak bylo zjištěno nepsychoanalytickým výzkumem neurotiků, že měli v dětství pohlavní pocity vůči rodiči opačného pohlaví.

Při obvyklé výchově nastává v době školní oslabení, až zánik zájmu o pohlavní věci, ale tato perioda l a t e n c e jest asi jen získána potlačením se strany vychovatelů, které však provede i dítě samo tak, že dosavadní pohlavní zážitky často zapomene. Freud pokládá tento vývoj za nutný, aby se vyvinulo hodnocení, zejména mravní. Již před pubertou se zvětšuje znovu zájem o pohlavní život a tělesným dospěním dostává znovu mocný popud, který vede jednak k onanii jednak k zamilování a pak k pohlavnímu styku, což bývá leckdy spojeno s překonáváním zábran, které rušívají i pohlavní život dospělých. Vývojové stadium dospělého, vedoucí k pohlavnímu styku nazývá Freud g e n i t á l n í. Podle Freuda má každý člověk také pudovou složku h o m o s e x u á l n í, která může být okolnostmi zesílena. V genitálním stadiu se udržují jako vedlejší záliby různá předchozí stadia. Nabudou-li nad normálním ukojením vrchu, je to perverse. Neurotikové jsou lidé, kteří zčásti utkvěli na dřívějším, dětském stadiu pudu pohlavního, ale potlačují jeho nepřiměřené ukojení, potlačují svou perversnost.

Při duševních úrazech se může dospělý člověk navrátit k dětskému stadiu (regrese). Tak vykládá Freud i spánek jako obraz návratu do těla mateřského; nešťastní lidé se vrací do stadia orálního

Poznámky:

a pijí alkohol (nebo kouří). Někdy v duševních chorobách nastávají daleko horší pudové regrese (na př. hraní s výkaly).

Freud odlišil později od pudů pohlavních pud destruktivní, který se obrací buď proti jiným nebo proti sobě samému (ve spojení s pohlavním pudem je to sadismus a masochismus). U pudově dospělého člověka je tento destruktivní pud neutralisován pudem pohlavním. Při duševních poruchách se osamostatňuje a vede na př. až k sebevraždě nebo vraždám. U normální ženy má vždy význam masochismus; z toho prý plyne větší schopnost oběti a snášení utrpení. Pohlavní pud obrácený k vlastní osobě se nazývá narcismus. Záliba ve vlastním těle a touha být milována je u ženy větší než u muže.

Řekl jsem, že to, co shrnuje Freud pod pud destruktivní, je nejednotné. Byly také námitky proti označování většiny dětských pudů jako pudů pohlavní. Ale Freud odůvodňoval tento název tím, že jeden druh ukojení bývá nahrazován druhým a tvrdil, že se tu energie pudová přímo mění v různé podoby. Tím se zavádí již pojem přesunu pudu na jinou činnost nebo na jiný předmět. Někdejší Freudův žák Jung učil, že existuje neutrální nepohlavní pudová energie, která se může jevit v různých sklonech člověka a přecházet od jednoho sklonu k druhému. Doklady, které uvádí Freud a jeho stoupenci pro přesuny a přeměny pudů, jsou nesčetné. Jsou získány především ze zkušeností s neurotiky, léčenými methodou psychoanalytickou. Poněvadž naučení této methodě je nesnadné (předpokládá totiž zpravidla, aby se jí člověk podrobil sám u zkušeného analytika), nejsou pozorování psychoanalytiků obecně psychologům přístupna. Psychoanalytik nejen konstatuje, co se děje v pacientovi, nýbrž to také vykládá. Vykládá-li to špatně, může mít jen krátkodobý úspěch. Ale i solidní úspěch nezaručuje plně správnost výkladu. Je nesnadné provádět na psychoanalýze vědeckou kritiku těm, kteří ji neznají z vlastní zkušenosti. Postoj k ní bývá i u vědců zabarven citově. Ověření psychoanalýzy přímou zkušeností je vyhrazeno jen málokterým. V dalším vývoji vědy budou mít proto význam důvody nepřímé. Tak na př. se ukázala správnou Freudova věta, že neřešitelný konflikt dvou tendencí působí duševní poruchy (neurosa). Žáci reflexologa Pavlova vyvolali zprvu náhodně, potom podle libosti zhroucení psa, který měl reagovat na dva velmi podobné podněty opačně. Chorobotvorný konflikt tendencí nemusí vždy obsahovat tendence pohlavní. Válečné neurosy (z úleku, ze strachu) se uvádějí jako na nepohlavní původ některých poruch. Ale Freud i zde soudil, že těmto neurosám podléhají spíše lidé, jichž pudový vývoj byl spojen s potlačováním pohlavního pudu. Skutečně byla většina válečných neurotiků již dříve neurotiky. Někteří neurotikové snášejí válku dobře, na příklad ti, kteří mají sklon k sebetrestání. Mnozí neurotikové jsou velmi lhostejnými k svému okolí, takže klidně přihlížejí k utrpení druhých (zkušenosti prof. Vondráčka).

Na větách o přesunech a přeměnách pudových sklonů a afektů je zbudován Freudův výklad snů. Ve snu se projevují tyto sklony zčásti jasněji, odhaleněji než při bdění, zčásti však značně zkresleny. Freud byl mistrem ve výkladech snů, ale toto umění nemohl předat druhým, i když vyložil podrobně jeho zásady.

Pudový nebo citový sklon přechází na jiný předmět na základě

asociace. Tak na př. záliba se přenáší z osoby i na to, co jí patří a co s ní nějak souvisí. Jméno jinak lhostejné stane se drahým atd. To je všeobecně známá věc, která platí zrovna tak pro citové vztahy záporné. Freud se však zabýval těmi případy, kdy původní sklon nebo cit byl potlačen, ale jeho odvozeniny zůstaly. Ty se pak stávají daleko silnějšími a představují zahaleně původní hnutí. Také tento duševní proces známe z normálního duševního života. Velmi často se člověk morálně rozhořčuje nad něčím, co mu škodí osobně. Zdá se mu, že morální nebo jiné obecně platné důvody jsou mu hlavní věci, kdežto druzí dobře vědí, že rozhodují důvody osobní. V těchto případech si však často i člověk sám uvědomuje, že má také důvody osobní. Ale Freud si všímal těch případů, kdy osobní důvody či jiné vůbec zmizely z vědomí. Freud dokázal, že u člověka existuje podvědomí jako síla, která má vliv na vědomý duševní život.

Poznámky:

Podvědomí se řídí jinými zákony než vědomý duševní život. Je naprosto nerozumné jako malé dítě a má také mnohá dětská přání; nezná času (ve snu vystupují osoby dávno zemřelé). Podvědomí spojuje nejrůznější a nejprotichůdnější věci v jedno. Fantastické a magické představy, stejně jako naprostý egocentrismus jsou shodné další znaky útlého dětství a podvědomí.

Jde nyní o to, jak toto podvědomí odhalit nebo jak aspoň odhadovat jeho vliv na vědomý duševní život. Odhalování provádí Freud rozbořením nápadů ničím neomezených. Analyzovaný je povinen říci každý nápad, ať je jakkoliv nepříjemný, neslušný, nepatřící do souvislosti, nesmyslný. Při tom je nutno bojovat proti silám, které podvědomé sklony potlačují.

Freud oceňuje význam podvědomí v člověku daleko výše, než bychom tak činili na základě prostého pozorování. To, co je v duševní motivaci, v pohnutkách nerozumné a nevysvětlitelné, vykládá vlivem podvědomí. Nerozumnost z mdlejšího rozumu sem nepatří, když se však člověk chová neúměrně k své duševní úrovni nerozumně nebo podivně, má to důvody podvědomé. Vnější pozorovatel se ovšem nedovede vždy vmyslet do situace druhého a tak mnohé podivnosti jsou třeba jen zdánlivé. Teprve když člověk je ochoten psychoanalytikovi osobně říkat své nápady, dá se dobře rozlišit, co je v jeho chování odůvodněno vědomě a co má prameny jiné. Nerozumně a podivně se chovají ovšem také psychopati, kteří mají příliš málo pudových zábran.

Potlačování pudových sklónů u dítěte vychází z vnějšího nátlaku vychovatelů, ale vyvíjí nebo posiluje a usměrňuje v dítěti samém sklony protipudové, které se stávají důležitou složkou povahy. Některé z těchto protipudových sklónů nazývá Freud reakce proti pudům. Je to především hnus, původně vyjadřující odpor proti látkám, které nepatří do úst. Hnus se obrací především proti sklónům análním. Vypěstěním hnusu se posiluje sklón k čistotě. Stud je podle Freuda namířen proti sklónům exhibičním, později proti pohlavnímu vzrušení vůbec. Soucit je reakcí na vlastní sklony ke krutosti. Jsou také sklony obracející se proti pudu orálnímu, na příklad odmítání potravy. (Srov. hladovky Ghandiho, abstinence, – Hitler, askese, mlčenlivost, odpor k přijímání darů.) Se zadržováním výkalů proti vůli vychovatele souvisí pozdější tvrdohlavost, spořivost, nechota dávat. K potlačování pudových sklónů vedou

Poznámky: dítě různé strachy, strach z potrestání, strach ze ztráty lásky (dítě se bojí, že je matka nadobro opustí, strach ze tmy), strach z kastrace, později obava z mínění druhých a svědomí.

Při překonávání oidipovského komplexu tvoří se v dítěti nadjád, t. j. hodnocení a ideály; z vnější autority rodičů vzniká autorita vnitřní, svědomí. Nadjád je přísné nebo mírné podle vzoru rodičů, ale neurotikové mívají nadjád chorobně přísné (pocit hříšnosti, méněcennosti, provinilosti).

Freud objevil případy, kdy velká síla protipudové reakce vyplývá z velké síly potlačovaného pudu. Objevil také souvislost přehnané čistoty se sklony análními, přehnaného studu nebo trémy z veřejného vystoupení se sklony exhibičními, přehnaného soucitu se sklony krutosti a sadismu. Tyto souvislosti jsou zvláště nápadné v **neurosách**, jež byly východiskem Freudova zkoumání.

V **hysterii** (v užším smyslu psychoanalytickém, t. zv. konversní hysterii) jde podle Freuda hlavně o potlačování pudu pohlavního v obyčejném smyslu. Podvědomé síly se projevují tělesnými poruchami, které jsou zároveň projevem protipudové reakce. Příklady: hysterická zácpa (symbolisující na příklad těhotenství) hysterická hluchota, slepota (zázračně léčená v Lourdech!) nebo jiné anesthesie (ztráty citlivosti), písarská křeč, zažívací, srdeční neurosy a mnohé jiné poruchy. Potlačení se děje v hysterii z a p o m e n u t í m chorobotvorných událostí. (Časté je i u normálních lidí zapominání na předsevzaté a slíbené nepříjemné úkony.)

U nutkavé neurosy se projevuje ve vědomí nutkání, s nímž pacient bojuje. Jde hlavně o potlačované sklony anální a sadistické. Příklady: nutkání k přehnané čistotě; nutkavé myšlenky, aby se druhým lidem něco nestalo; nutkání k nevhodným myšlenkám sprostým; nutkavé hloubání. Častá je u poměrně normálních lidí nejistota, zda byl uzavřen dům, plyn, zhasnuto světlo, natažen budík a pod.

Fobie je chorobný nerozumný strach (z myši, pavouků, z přecházení prostranství, z pobytu v uzavřené místnosti, ze samoty) přesunutý z jiného, původně důvodného strachu (na př. u dětí strach z trestajícího otce, přenesený na určité zvíře). Vedle toho však jsou neurotické také strachy z věcí vskutku nebezpečných, ale stupňované do nerozumna, jako u **hypochondrie** (strach z nemoci, smrti). Při **úzkostné neurose** je dispoice ke strachu všeobecně zvýšena, objevují se prudké záchvaty úzkosti (při zvýšení pohlavního pudu se může potlačení projevit úzkostnou neurosou, na př. v pubertě).

Neurotického původu je koktavost a noční pomočování. U těchto a jiných tělesných poruch, jako na př. ztrátě hlasu) je však třeba napřed odborného vyšetření tělesného než se smí předpokládat příčina duševní. Vedle neuros, které mají **symptomy** zřejmě nerozumné a nositeli protivné, jsou také **neurotické znaky povahové**, s nimiž se jejich nositelé ztotožňují („Já už jsem takový“). Patří sem stydlivost, plachost, chorobná svědomitost, puntíkářství, stálý pocit viny nebo hříšnosti, odmítání soucitu od jiných, chorobná ctižádost a mnohé jiné. Pocit **méněcennosti**, který je podle Alfréda Adlera jádrem neuros, vykládá Freud jako pouhý příznak, zejména dětského pocitu méněcennosti pohlavní, nedostatkem pohlavního údu (odtud odvozuje touhu žen být mužem nebo mít

y (dítě
strace,

n a d-
torita
ů, ale
méně-

e vy-
t pře-
rémy
ucitu
adné

kon-
hlav-
nými
Pří-
yste-
jiné
rosy
tím
nání

ímž
cké.
dru-
ros-
sto-
pod.
pře-
pře-
ach
sou
va-
rti).
vý-
ího
pu-

ch-
eba
pří-
ro-
a-
").
ví,
no-
po-
ří-
em
nít

syna). Freud zkoumal psychoanalytickou metodou původně jen neurotické symptomy, ale zjistil, že i povahové znaky a to i u lidí normálních se často zakládají na potlačování pudových sklónů v dětství. Zvídavost uvádí Freud v souvislost s dětskou zvědavostí pohlavní (v období, kdy dítě se do omrzení ptá „proč?“).

Poznámky:

Psychoanalytický výklad kultury.

Velmi pozoruhodné jsou Freudovy příspěvky k výkladu náboženství. Náboženství je zřejmě vyjádřením poměru dítěte k rodičům. Jsou náboženství s převahou matky, jiná s převahou otce (to se však zčásti vysvětluje sociologicky, podle vládnoucího společenského zřízení). Židovské náboženství je přísně otcovské (vzniklo v době patriarchální). Pocit viny vůči otci (z Oidipova komplexu) si žádá smíření. Proto jsou náboženství naukou o spáse a mají uklidnit strach ze smrti. Syn musí být potrestán, aby se vina vykoupila. Kristus zároveň představuje syna i otce. Freud však nevykládá rozdíl mezi katolicismem, kde má význačnou roli matka, a protestantismem (bez matky), ani vznik křesťanství (se synem) z židovství (bez syna, ač i tam byla postava mesiáše). Večeře Páně a mše je pozůstatek starších náboženství, kdy bůh – zvíře byl slavnostně sněden, čímž nabyl účastníci jeho síly (totemismus). Bůh jakožto obraz otce je původně dobrý i zlý, později se dělí na Boha a Ďábla (zase nevysvětleno, proč?). Freudův výklad vysvětluje, jak může jednotlivec v rámci určitého náboženství vyžívat některé dětské postoje, ale dějiny historických náboženství nikoli. Na př. nevysvětluje posvátnost katolického kněze (pater = otec) proti protestantskému duchovnímu, což je rozdíl hierarchie proti demokracii.

V umění sleduje Freud projev pudových sklónů (význam pohlavnosti pro výtvarná umění, pro básnictví), které se tu nepřímo vyžívají. (To by znamenalo, že část pohlavního pudu umělcova nedochází přímého ukojení a vybíjí se v tvůrčí fantazii), Oidipova komplexu (tragédie Oidipus, Hamlet, Máchův Máj) a jiných podvědomých tendencí. Výklad umělecké tvorby se tak děje i s pomocí životopisu umělcova. U nás byl tento program jen proklamován theoreticky, ačkoli témat je mnoho (spojení sexuality a smrti u Durycha, Březiny, Karafiátovi Broučci a j.).

Duševní vztahy společností vykládá Freud jako ztotožnění členů s vůdcem (otcem), tedy podle obrazu rodiny. Není však zase vysvětleno, proč vůdce je někdy diktátor (umožňující dokonce vybíjení sadismu – Hitler) jindy demokrat („tafiček“ Masaryk, hlasatel humanity). Války jsou podle Freuda výbuchem potlačovaného pudu destruktivního.

I když uznáme relativní oprávněnost těchto výkladů, nevysvětlují lidské dějiny. Berou formy lidské duševnosti za základní příčinu, kdežto ve skutečnosti jsou touto příčinou změny výrobních sil (v tom i člověk jako výrobce a technik) a z nich plynoucí změny výrobních vztahů. Freud však objevil, že pudový a jejich potlačování mají nejen pro individuum, nýbrž i pro celou kulturu základní význam, i když nejsou příčinou vývoje.

Závěr: Znalost psychoanalýzy je pro psychologa nezbytná; Freudovy výklady však osvětlují jen jednu stránku věci.

Poznámky:

IV. Dědičnost.

V psychologii se vyskytovaly dříve dva protichůdné směry: 1. Duševní vlastnosti jsou v podstatě zděděné (Schopenhauer, němečtí rasovědci). 2. Duševní vlastnosti jsou v podstatě získané (někteří američtí sociální psychologové a thomisté). Ve skutečnosti jsou oba činitelé podstatní, ale jejich účast na duševních vlastnostech člověka je různá. Dědičnost určuje především všeobecné rysy duševních vlastností člověka, kdežto vliv prostředí se týká vlastností zvláštějších, vybudovaných na podkladě vlastností obecných.

U měřitelných vlastností fyzických se podařilo vyjádřit podíl dědičnosti a vlivu prostředí číselně. Tak na př. výška těla závisí daleko více na vrozené dispozici než na okolnostech při vývoji dítěte. Podobně je tomu s duševními vlastnostmi, kterým se říká nadání. Ale nadání nejsou tak jednoduchým znakem jako je tělesná výška, přestože se dají měřit. Není vždy snadné zkoušet nadání v jeho jednoduché podobě; matematické nadání na př. zkoušíme většinou na příkladech, které předpokládají také cvik; usuzování zkoušíme na úlohách, které předpokládají znalost slov. Přesto můžeme používat pojmu vrozené nadání, i když jeho měření není vždy dost přesné. V praxi se používá názvu nadání pro schopnosti složené ze dvou i více složek. Tak se mluví o nadání hudebním, ačkoli to není jednoduchá schopnost, o inteligenci, o nadání pro řeči atp.

Na mnoha dílčích podmínkách závisí t. zv. „nadání spisovatelské“, t. zv. nadání organizační nebo filosofické. Proto je dědičnost těchto „nadání“ slabší. Snahou psychologů je objevit jednoduché činitele, které jsou přenášeny dědičností. Ale od té doby, co byl Goldschmidtem podroben kritice pojem genu (dědičného elementu, který prý se kombinuje s jinými elementy podle pravidel náhody) pro vlastnosti tělesné, zmenšila se pravděpodobnost objevu těchto činitelů pro duševní stránku člověka. Jak známo, mohou se dědit vlastnosti skrze rodiče, kteří sami tyto vlastnosti neprojevují. Proto se u dětí objevují nadání, která nejsou u žádného z jeho rodičů, ale případně u vzdálenějších příbuzných, a proto se nadání rodičů nemusí projevit u dětí. Skrytá vlastnost, která se může přenést na potomky, není však skrytou absolutně. Tak na př. skrytá vlohka k epilepsii se projevuje zvláštním rázem mozkových proudů. Szondi (maďarský lékař) tvrdí, že lidé se stejnými skrytými vlohami, zvláště s nemocemi, se častěji berou za manžele. Mají tedy jakési stejné vlastnosti i na povrchu, kterými se vzájemně přitahují. Tak vysvětluje také větší častost hluchoněmosti u příbuzenských sňatků, než by odpovídalo podílu této vady v obyvatelstvu vůbec. Příbuzenské sňatky dvou lidí s latentní vlohkou k hluchotě se uskutečňují častěji.

Přenášení izolovaných vlastností či znaků dědičnosti jest jen abstrakce, která byla rozvedena v učení o kombinujících se genech a neodpovídá plně skutečnosti. Pojem dominance (vlastnost dědicí se vždy přímo od rodičů) a recesivnost (i nepřímo) nelze na duševní vlastnosti aplikovat, ač jistě rozdíly tohoto druhu existují. To znamená, že psychologie se musí omezit jen na sestavování rodokmenů a popisem duševních vlastností jejich členů a nemůže sestavovat kombinatorická pravidla duševní dědičnosti. Mimo to s člověkem nelze provádět dědičnostíní experimenty jako s mouchou dro-

sophillo
dičnost
dědičn
kdy se
jíček. P
bec. Ve
případě
vaječn
hé stra
vaha le
poruch
ševní
jednov
ném st
rozdíle
la výji
peram
stituce
někdy
v těle
Kreisc
měř sl
pesim
ševně
vý, ne
rianta
P
prav
kázán

Z
30% s
muž ž
mysl
slní, s
slabo
mysl
zvlášt
D
Galt
příbu
vzít o
snad
přeh
že ve
sitník
nada
koler
u př
mi d

sophillou. Vedle studia rodokmenů je důležité pro zhodnocení dědičnosti studium dvojčat, vzniklých z téhož vajíčka, tedy s touž dědičnou výbavou. Tato dvojčata se tělesně velmi podobají, ale někdy se přece liší tolik, že se nedají odlišit od dvojčat z různých vajíček. Počet jednovaječných dvojčat je méně než třetina dvojčat vůbec. Velmi málo z nich je však vychováváno odděleně. Na těchto případech se projevují nápadné shody přes různost výchovy. Jednovaječná dvojčata mívají často jedno převahu pravé strany těla, druhé strany levé. To má následky i pro duševní život, poněvadž převaha levé ruky se hledí ve výchově vymýtit a to vede k duševním poruchám. U levičáků je častější získaná koktavost a jiné menší duševní odchylky. Tato okolnost asi působí někdy duševní různosti jednovaječných dvojčat. Z dvojčat pak také bývá jedno ve vzájemném styku aktivnější, druhé pasivnější, což se zakládá jen na malých rozdílech, ale prakticky má velké důsledky. Pozoruhodné, ale ne zcela výjimečné jsou případy jednovaječných dvojčat, která se liší temperamentem. Ačkoliv se předpokládá, že temperament je věcí konstituce, tedy převážně vrozený, jsou mezi jednovaječnými dvojčaty někdy značné rozdíly temperamentu, které tedy musily vzniknout v těle mateřském. Dva takové případy jsou dokladem oprávněnosti Kretschmerových typů: jsou to dva bratři cyklothymní, tělesně téměř shodní, ale duševně velmi různého temperamentu (optimista, pesimista), a dva bratři schizothymní, zase tělesně shodní, ale duševně různí. Jeden hloubavě jemný, stálý, introvert, druhý dráždivý, nestálý psychopat. Typ je v obou případech zděděný, ale varianta temperamentu je získaná.

Po obou rodičích dědí synové i dcery se stejnou pravděpodobností; aspoň pro duševní vlastnosti nebyl prokázán opak.

Dědičnost nadání.

Ze 480 potomků normálního otce a slabomyslné matky bylo 30% slabomyslných (Goddard, Rodina Kallikak). Později si vzal týž muž ženu rozumově normální. Z 500 potomků nebyl ani jeden slabomyslný. Počet slabomyslných dětí, když jsou oba rodiče slabomyslní, se udává na 60% i více. Je-li z jednovaječných dvojčat jedno slabomyslné, je většinou slabomyslné i druhé. Vedle zděděné slabomyslnosti existuje však i slabomyslnost získaná poškozením mozku, zvláště nemocí.

Dědičnost vynikajícího nadání zkoumal statisticky po prvé Galton (1869). Vynikající lidé jsou podle něho daleko častěji příbuzni navzájem než ostatní s nimi (1:800). Nutno však také vzít ohled na sociální výběr. Kdo je z nízkého prostředí, nemůže tak snadno vyniknout. Proto Woods zjistil v USA, kde jsou sociální přehrady menší, jen poměr 1:100. Zkoumáním rodokmenů se zjistilo, že většina vynikajících Jihoněmců má společné prarodiče, univerzitního profesora Bardiliho s chotí. Terman zjistil, že z velmi nadaných dětí (jedno nadané připadalo na 250 méněnadaných) má kolem 10% velmi nadané sourozence. Souvislost výše inteligence u příbuzných se vyjadřuje koeficienty korelace. Mezi jednovaječnými dvojčaty zjistil Winfield korelaci asi 0,9, mezi sourozenci ko-

Poznámky:

Poznámky: lemm 0,5, mezi rodiči a dětmi 0,4. Naproti tomu mezi pěstouny a jim svěřenými dětmi je daleko menší. Tato čísla ukazují, že inteligence je vlastnost či skupina vlastností podmíněna převážně dědičností. Podíl obou rodičů s obou stran se na inteligenci dítěte případ od případu mění, ale v průměru jest stejný.

Hacker a Ziehen zkoumali hudební nadání u 300 rodin. Jsou-li oba rodiče hudební, je 86% dětí hudebních, jsou-li nehudební, je 60% dětí nehudebních. Hudební nadání je vždy zděděné, ale ne vždy přímo od rodičů. Ačkoli je matematické a malířské nadání podmíněno dědičností, není o tom přesných statistik. Jsou jen známy rodokmeny, kde se tato nadání hromadí. Tato nadání jsou složitá, proto mají dědičnostní souvislost menší. Také dědičnost paměti je slabší. Rozdíly v různých stránkách nadání mezi dvojčaty nestejnovaječnými jsou asi dvojnásobné proti rozdílu mezi dvojčaty stejnovaječnými.

Povaha.

Nejvýraznější je vliv dědičnosti na základní náladu, citovou a snahovou vzrušivost (souhrně zváno psychomodalita), kde jsou si jednovaječná dvojčata daleko bližší, než různovaječná. Také děti rodičů téže psychomodalit mají v 60–70% stejné vlastnosti psychomodální. Dědičně podmíněno je dávání přednosti tvarům proti barvám (schizothymové) a obráceně (cyklothymové). Silný je vliv dědičnosti na duševní tempo.

V povahových vlastnostech (jako sebevědomí, vztah k rodičům a spolužákům, pracovitost a jiné), je korelace mezi jednovaječnými dvojčaty kolem 0,8, mezi různovaječnými stěží 0,4. Jsou-li jednovaječná dvojčata vychovávána v různém prostředí, zmenšuje se korelace jejich povahových vlastností. Shoda povahových vlastností mezi příbuznými může být převážně podmíněna stejným prostředím a výchovou. Vysoké korelace mezi rodiči a dětmi v podnikavosti, v houževnatosti a v hospodářských schopnostech nedokazují, že jde o vlastnosti převážně zděděné. Rovněž tak neodkazuje vliv dědičnosti fakt, že přes 90% synů zločinných rodičů jsou také zločinci, nebo že kolem 30% otců a ještě více bratří zločinců jsou také zločinci. Jednovaječná dvojčata jsou o něco častěji oba zločinci než různovaječná a pak se způsobem zločinů více podobají. Němci z toho usuzovali, že zločinnost je podmíněna převážně dědičností, ale to je omyl. Značný je vliv dědičnosti u duševních chorob; jsou-li oba rodiče manio-depresivní nebo oba schizofrenní, je v průměru víc než 50% dětí postiženo touž chorobou a další jsou většinou slaběji abnormální. Slabší duševní poruchy se však mohou přenášet výchovou.

V dnešní západní genetice je rozšířen názor, že získané vlastnosti se nedědí, že geny se mění jen náhodnými skoky (mutacemi), při čemž výhodné mutace v životním boji přežívají, nevýhodné zanikají. Z toho by plynulo, že některé lidské rody jsou nenapravitelně méněcenné, jiné pak zase nezměněně hodnotné, pokud se nemísí s jinými horší úrovně. Z malé plodnosti inteligentních lidí v zemích vyšší civilizace se vyvozovalo dokonce, že národy hloupnou. Ale

zapom
s po
100 lé
spolu
ostrou
(Lysen
na svo
jsou p
bylo u

Fa
dično
existu
s vlác
v nes
schop
skytu
s nesc
vysky
př. m
než e
sátor
máto
k vyt
ky z
nada
řují t
nedo
příslu
udržu
těji n
a elit
pěsto
vlast

Z
mezi
ce by
žil na
cové
lifiko
soko
proje
bylo
ných
meni
vzdě
vyšš
z ni
(zvlá

zapomíná se při tom na zkušenosti s potomky duševně chorých a s potomky zločinců izolovaných na jednom místě, kteří všichni po 100 letech byli normální, ačkoliv duševní choroby a zločinnost jsou spolupodmíněny dědičností. Se strany biologické vystupují s velmi ostrou kritikou nauky o stálosti dědičných znaků badatelé sovětské (Lysenko). Jest tedy pravděpodobné, že vlohy, které přenáší člověk na svoje potomky, nejsou zcela stejné, jako ty, jež zdědil sám, nýbrž jsou pozměněny jeho způsobem života. Ale měření této změny nebylo u člověka dosud provedeno.

Poznámky:

Nadání a společenské vrstvy.

Faktické rozdíly nadání a povahových vlastností podmíněné dědičností jsou mezi lidmi velmi značné. Z toho usuzovali někteří, že existuje dědičně předurčená elita společnosti a ztotožňovali ji dále s vládnoucími vrstvami nebo se vzdělanci. Ale různí lidé vynikají v nestejných směrech (na př. v technické dovednosti, ve verbálních schopnostech), takže vynikající schopnosti jednoho směru se nevyskytují společně s vynikající schopnosti směru druhého častěji než s neschopností (t. j. korelace obou schopností je nulová), nebo se sice vyskytuje častěji, ale zdaleka ne vždy pospolu (korelace kladná, na př. mezi různými projevy inteligence). Elita hudebníků je tedy jiná než elita malířů, elita básníků jiná než elita matematiků, elita organizátorů („praktické“ inteligence) je jiná než elita theoretických reformátorů. Pokud je podmínkou těchto činností vyšší vzdělání, dochází k vytvoření společné skupiny vzdělců, která je však psychologicky značně nesourodá. Vládnoucí vrstvy přitahují do svých služeb nadané a tito se z malé části stávají přímo vládnoucími. Nadání směřují také usilovněji než jiní k vzdělání. Ale přesto se k němu všichni nedostanou. Naopak se dostává privilegia vzdělání i méně nadaným příslušníkům vládnoucích a dětem vzdělců. Výše nadání se neudržuje zpravidla stejná, nýbrž klesá u dětí směrem k průměru častěji než stoupá výše. Neexistuje tedy psychologicky všeobecná elita a elita v určité schopnosti se dědičně neudrží, poněvadž lidé nejsou pěstováni jako zvířecí rasy. Do jisté míry udržuje se stálost rodových vlastností volbou partnera v manželství.

Zjistit skutečně rozložení schopností a jiných předností mezi různými vrstvami obyvatelstva je obtížné. Při měření inteligence byl často výsledek testu pokládán za pravou míru nadání. Zadržel naměřil tak relativní čísla u 1000 dětí z různých vrstev: jsou-li otcové nekvalifikovaní dělníci, je průměr dětí 90, když rolníci 94, kvalifikovaní dělníci 97, zřizenci 100, živnostníci 103, úředníci kromě vysokoškoláků 109, učitelé a vysokoškoláci 115. Tato čísla však jsou projevem různého sociálního prostředí. K zjištění rozdílu nadání by bylo nutno vychovávat děti z různých vrstev od malička ve stejných prostředích. Ukázalo by se, že i potom zbývají rozdíly, ale jsou menší. Nejzřetelněji svým průměrem inteligence se odlišují děti vzdělců. Je známo, že slavní lidé pocházejí mnohem častěji z vrstev vyšších a vzdělanějších, ale příčina toho je především ta, že vzestup z nižší společenské třídy byl i pro nadaného velmi nesnadný, (zvláště ve Francii a v Anglii).

Obyčejné testy inteligence vykazují rozdíl až 30% při stejném

Poznámky:

nadání, ale různém prostředí (zapadlá vesnice – město). Je to samozřejmě důsledek u testů verbálních, ale ve slabší míře se jeví u testů obrazových. Proto američtí psychologové, kteří před 30 lety z rozdílu v testech inteligence usuzovali na rasovou různost inteligence u různých přistěhovaleckých národů, opustili nyní toto hledisko. Ostrou kritiku této chyby provedli sovětští psychologové postupným měřením svých národů právě se civilisujících.

Vzdělání se postupně stává přístupnějším, ale doposud z 20% schopných středoškolského studia věnovalo se mu u nás jen 7% (a to ještě ne vždy nejschopnější!). Jednotná škola 2. stupně má tento sociální výběr znemožnit, ale na vyšších stupních (3. stupeň – vysoká škola) bude existovat nějaký výběr i dále. U lidí téhož vzdělání a sociálního prostředí lze provést bezpečně psychologický výběr podle nadání.

Označíme-li průměrné nadání číslem 100, jest v úřednických povoláních mimo vysokoškolská nejmenší potřebná výše verbální inteligence 80 až 110 (podle druhu činnosti). Některé dělnické práce pomocné mohou konat i slabomyslní (t. j. pod 70). Kvalifikovaní dělníci některých oborů potřebují i verbální inteligence nadprůměrné, zejména však inteligence technické. Pro vysokou školu je žádoucí verbální inteligence více než 120.

V. Psychodiagnostika.

1. Vliv prostředí a biologických znaků.

Zjišťování duševních stavů a vlastností lidí z jejich projevů se nazývá psychodiagnostika. Je to jednak obecná theorie, jednak umění poznávat lidi. Jen malý význam mají v psychodiagnostice jednotlivé znaky tělesných tvarů (lebka, obličej), poněvadž jejich korelace s vlastnostmi duševními jsou nízké. Duševní rozdíly mezi lidmi se určují vždy na podkladě určitého společenského prostředí. Lidé téže doby, téže země a národa mají mnoho společných vlastností. Individuální rozdíly přistupují k tomuto společnému sociálnímu podkladu. Ale vedle toho jsou veliké rozdíly podmíněné společenskou vrstvou, ze které jednatel vzešel a ve které se nalézá. K tomu přistupují rozdíly v povolání. Společenský původ má veliký vliv na hodnocení.

Když jsme u člověka stanovili společenské podmínky, na nichž se vyvíjejí jeho duševní vlastnosti, všimneme si jeho vlastností biologických (stáří, pohlaví, biotyp). Zkoumání jeho rodiny osvětluje možné působení, dědičnosti a výchovy. Z duševních vlastností je nejvíce dědičností určena t. zv. psychomodalita, to je především převládající nálada a temperament (citová a snahová vznětlivost). Ale i tyto vlastnosti podléhají nejen vlivu stárnutí, nýbrž mění se někdy podstatně vlivem prožitých dojmů. Temperament bývá utlumován různými zábranami; také společenská výchova jej ukázněje.

2. Měření testy a dotazníky. Faktory mysli.

Poznámky:

Psychologie dospěla poměrně nejdále ve výzkumu nadání, a to použitím method kvantitativních (testů a statistiky). Testy jsou zpravidla soustavy úloh, nejčastěji uspořádaných podle obtížnosti. Úlohy se hodnotí buď jako správné nebo nesprávné; složitější hodnocení by to jen komplikovalo, aniž by zvýšilo přesnost. Celkový výsledek se vyjadřuje počtem správných bodů, v některých případech zmenšených o počet bodů, které by mohly být získány náhodným hádáním. Z původního návrhu testu se vylučují úlohy příliš lehké nebo příliš těžké a úlohy, které nesouvisí s celkovým rázem testů nebo závisí příliš na náhodě. Tak se dosáhne jednotného testu. Spolehlivost testu by se mohla vyzkoušet opakováním téhož testu nebo lépe jeho souběžné alternativy. Vysoká korelace lichých příkladů se sudými jest však také příznakem vnitřní spolehlivosti.

Testy mají zjišťovat určitou psychologickou vlastnost. Původně byly sestrojovány zkusmo testy inteligence, pozornosti, paměti a p. Ale tyto testy závisely i na jiných duševních vlastnostech individua. Tak zvanou faktorovací metodou se získávají ze souboru testů nezávislé faktory osobních schopností. Testy jsou spolehlivější měrou duševních schopností než cokoli jiného (školní vysvědčení, posudek učitele nebo nadřízeného a pod.). Výsledek v testech závisí jen nepatrně na okamžité dispoziční zkoušeného, s výjimkou neurotiků (ač zkoušenci se často na to vymlouvají), za to značně na předchozím vzdělání. Vyloučit tento vliv je možné, ale dosti pracné.

Stejně jako testy jsou konstruovány i kvantitativní dotazníky, týkající se zájmů, postojů a povahových vlastností, které zkoumají jednu vlastnost řadou otázek. Odpovědi v dotaznících mohou býti tendenčně zkreslené, zpravidla však nebývají. Dotazníky jsou velmi důležitou pomůckou psychologovou.

Nezávislé faktory osobních vlastností jsou v přítomné době zkoumány hlavně v Americe; vyžaduje to značného statistického aparátu, dnes jsou na to i zvláštní počítačové stroje. Výsledky zkoumání závisí však také na předpokladu, z něhož měření vychází. Thurstone zjistil tyto faktory: verbální, faktor snadného vybavování slov, zrakový, početní, prostorový, pamětní, deduktivní a induktivní. To znamená, že u každého jednotlivce se dá zjistit vhodným souborem testů, jak velká je každá z těchto jmenovaných vlastností. Tyto schopnosti jsou na sobě nezávislé, t. j. na př. vysoká schopnost slovního myšlení se může pojit s libovolně malou nebo velkou schopností vybavování slov a taktéž i nízká schopnost slovního myšlení. Meili (Šv ý c a r) se snažil faktorováním ověřit rozlišení myšlení pevného (logického, schizothymního) a plynulého (uměleckého, cyklothymního), které zavedli němečtí typologové (Kretschmer, Kroh, Pfahler). Jeho výsledky neodporují americkým, ale jdou jiným směrem.

Dříve se spíše předpokládalo, že v člověku existuje jeden hlavní faktor „obecná inteligence“, k němuž přistupují specifické rozdíly. U dětí skutečně souvisí jednotlivá nadání vývojově tak, že je můžeme shrnout pod název „všeobecná intelektuální vyspělost“ čili „mentální věk“. Stupeň mentálního věku se stanoví srovnáváním dítěte s velkou skupinou dětí jiných. Vývojový náskok dětí nadprůměrně nadaných a vývojové zpoždění dětí podprůměrně nadaných

Poznámky: trvá během vývoje bez podstatných změn. Rodiče, kteří se domnívají, že zaostalé dítě později dohoní ostatní, se mýlí. Naopak je vývojový předstih v dětství zárukou nadprůměrného nadání v dospělosti (ovšem specialisovanějšího). Intelektuální vývoj se zastavuje poněkud po 14. roce. Mentální věk velkého množství dětí téhož stáří je rozložen stejně jako většina jiných vlastností podle t. zv. Gaussovy křivky. (Nejvíce průměrných, nejméně podprůměrných a nadprůměrných souměrně na obě strany). Asi jedno dítě ze 750 má náskok větší než polovinu svého stáří, t. j., je-li čtyřleté, má vyspělost dítěte více než šestiletého, osmileté dvanáctiletého. (Později nelze takto srovnávat, poněvadž se vývoj zastavuje.) Někteří geniové (Grotius, Leibniz, Goethe, Galton) měli v dětství náskok téměř dvojnásobný. Některé z velmi nadprůměrných dětí byly ve škole pokládány za hloupé. (I u nás se vyskytly případy známkování, kde nadaným dětem byly dávány známky soustavně horší, poněvadž neodpovídaly mechanicky.) Značný vývojový náskok v dětství je sice nutnou podmínkou pozdějšího vyniknutí (nikdo se nestává nadaným později), ale k vyniknutí nestačí. K nadání musí přistoupit ještě hnací síly vedoucí k výkonu, k práci. U t. zv. zázračných dětí jsou nadprůměrné schopnosti nepřírozeně zneužívány na škodu povahového vývoje dítěte.

Také v povahových vlastnostech je možné rozlišovat faktory, ale na rozdíl od faktorů nadání jsou proměnlivější. Webb (1917) zjistil v Anglii, že síla vůle se dá pokládat za jednotný činitel velmi úzce souvisící s charakterem v mravním smyslu. Naproti tomu nemravnost je velmi nejednotná. Jiní činitelé povahově statisticky zjištění, jsou soběstačnost a záliba ve společnosti. Novější časopišské studie o faktorování povahových vlastností zde dosud nemáme.

Zjišťování těchto faktorů osobnosti je velmi důležité tím, že podrobuje kritice psychologické pojmy obyčejné řeči, a ukazuje, které z nich označují skutečné vlastnosti člověka, vyskytující se v rozmanitých okolnostech a které jen vlastnosti zdánlivé (na př. nepoctivost je vlastnost pouze relativní, v různých situacích různá). Rozdíl mezi obojími vlastnostmi však není absolutní. Při tom ovšem některé z těchto vědecky ověřených pojmů závisí na prostředí, kde byly zjišťovány. Tak na př. v USA je psychologický znak „konservativec“ resp. „radikál“ dobře měřitelný a vztahuje se na řadu rozmanitých situací. Ale americký radikál se liší značně od našeho levičáka (obecně psychologicky, nejen politicky).

Stejně jako „elita“ není pojem psychologický, nýbrž sociologický, jest i pojem „genius“ pojem především sociologický. Genius je ten, kdo je za genia uznáván; to znamená soulad osobních dispozic a společenských potřeb doby. V moderní společnosti se uplatňuje zčásti jiný druh nadání než ve společnostech minulých. Známe u nás lidi, kteří by vynikli jako staroindičtí myslitelé, ale v moderní vědě selhávají; naopak vysoké matematické nadání se může uplatnit jen v hodně pokročilých kulturách. V politice a náboženství mohli vyniknout i lidé méně nadprůměrného nadání než umělci, vědci a filosofové (velmi vysoce nadaní byli na př. Calvin, Friedrich Veliký, Napoleon). Pro umění je kromě nadání velmi důležitá dispozice citová, bohatý citový život, který však častěji souvisí s duševní-

mi poruchami. Ve vědě je úloha soustředěné a pracovitě vůle daleko větší než nadání, které je ovšem nutnou podmínkou. (Tím a poměrným racionalismem se vysvětluje velmi velký podíl synů evangelických farářů mezi badateli, ačkoliv tito faráři se neliší svým nadáním od ostatních vzdělců – v Praze tři profesori filosofické fakulty, víc než desetkrát víc než by odpovídalo jejich počtu.) Ačkoliv vysoké nadání samo není v žádné kladné závislosti na duševních poruchách (spíše naopak), jest mezi genii poměrně více duševních poruch než mezi průměrem obyvatelstva, což svědčí o větších vnitřních protikladech.

Poznámky:

3. Posuzování člověka podle výrazu.

Citové a snahové postoje se projevují výrazem obličeje, v gestech, ve výrazové stránce všech pohybů a tělesných postojů kromě zcela mechanických, v hlase. Při afektech se mění také elektrický odpor kůže – t. zv. psychogalvanický reflex – čehož se někdy užívá k odhalování lži. Různí lidé vykonávají tytéž činnosti (na př. jídlo, chůzi) s různým osobním svérázem; je v tom výrazová stránka pohybu.

Kvantitativní metody psychologické nejvíce zdokonalili Američané, v kvalitativních metodách výzkumu výrazu mají primát Němci.

Na základě výrazů poznáváme jednak okamžitý duševní stav, jednak trvalé dispozice, t. zv. charakter čili duševní svéráz (v psychologii neznámá slovo charakter člověka morálního). Důležitý je celkový dojem, ale i jednotlivé vlastnosti výrazu.

Grafologie se zakládá na tom, že písmo je kromě účelového pohybu také pohybem výrazovým. Vedle toho jsou tvary a rozložení písma utvářeny vědomě i bezděčně osobním pojetím a konečně rozhodují i dojmy hmatově-pohybové (někdo si libuje v peru měkkém, někdo v ostrém a pod.). Theoreticky je grafologie nejlépe zpracovaný obor psychodiagnostiky. Ale ne každý člověk se projevuje nejlépe písmem. Jsou i případy vzdělaných lidí, jichž písmo nejeví znaky inteligence. Většina praktických grafologů jsou nezodpovědní výdělkáři. Jejich zákazníci se spokojí i dosti malou shodou se skutečností. Za příznivých okolností lze sice z písma zjistit řadu podstatných osobních vlastností, ale psychologové se neomezují jen na tuto metodu, poněvadž není vyloučena možnost omylu. Grafologie je obtížná tím, že vyžaduje zvláštního nadání a vedle toho psychologického vzdělání.

Podle **hlasu** lze posuzovat člověka stejně jako podle písma, ale poněvadž zachycení hlasu je obtížnější, není tato metoda příliš zpracována. V **chůzi** se také projevují některé základní vlastnosti. Ve všech případech psychodiagnostiky z výrazových pohybů se musí vyloučit jiné vlivy, na př. vliv postavy na chůzi, vliv města, venkova a pod. V hlase a písmu je nutno odabstrahovat svéráz doby a národa.

Pravidla výkladu jsou pro tyto obory zčásti společná, zakládá se to na tom, že duševní hnutí se vyjadřuje tělesným pohybem stejné kvality, na př. klidně, napjatě, rázně, směle a pod. Theorii zpracoval nejlépe Klages.

Poznámky:

Mimika. Výraz obličeje zkoumal sice v minulém století Darwin a Piderit, ale teprve film usnadnil jeho výzkum. Výraz oka je víc způsobován okolím oka než okem samým. Široké rozevření oka je projevem zděšení nebo překvapení, ale také radosti a chtivosti. Rozšíření oka značí zvýšený styk s okolím, přivření naopak. Může být projevem rozumové tuposti a slabosti vůle, blaseovanosti, nadutosti, ženina erotického lákání. Oči se úplně zavírají při požitku. Poněkud jiné je přivření jako výraz plachosti, provinilosti, prolhanosti a zatajování. Také při smíchu se zužuje oční štěrbin. Podle převládání spontánního pohledu do blízka nebo do dálky by se dalo soudit na aktivitu či snění, extraversi či introversi. Pohled vzhůru značí zaujetí myslí nepřítomnými předměty. Při skloněné hlavě je to pohled zespoda, značí pokoru a podřidivost; opak toho je pohled svrchu (hlava vzhůru). Jindy značí pohled zdola (a se strany) zatajované pozorování nebo zadržovaný příklon (na př. u vzdorujících dětí, u svéhlavosti, nadutosti, nepřátelství). Pohled se strany je neúplným zaujetím pro věc při lenosti nebo zadržování příklonu při záłudnosti a nedůvěře. Při zatajovaném pozorování se hlava neobrací, kdežto při zadržovaném příklonu se otočí jen poněkud. Bývá to také projev snahy po samostatnosti u osob nejistých, ale i energických, nebo projev nepřejčnosti. Někteří lidé vyhledávají pohled druhého (a tedy i citový vztah k němu), jiní nikoliv (omezují se na sebe). Podle pohyblivosti očí se poznává klid, živost, neklid, osobní určitost a neurčitost, sebejistota při pohledu do oka druhého.

Celo má vodorovné vrásky při překvapení, podivu, zděšení (pasivní), při smyslové pozornosti (aktivní); svislé vrásky při vnitřním napětí (překonávání překážek, bolesti), často u osob útočných, svárlivých, ale také úzkostlivých a trpících vnitřními spory.

Sevřená ústa vyjadřují neochotu k mluvení, k přijímání vlivu druhých (rozhodnost až tvrdošijnost). Otevřená ústa (pozor na ucpaný nos, který ztěžuje dýchání!) jsou projevem nedostatku vůle. Při nepříjemnostech se tváří člověk tak jako při hořkém soustu (snaha vypudit je z úst), při libých pocitech jako při soustu sladkém (vychutnávání). Spuštěné koutky jsou projevem smutku nebo rozmrzelosti, nespokojenosti, vzhůru směřují koutky při radosti a veselosti.

Často opakované výrazové pohyby vrývají do obličeje své stopy. U starších lidí nalézáme proto v jejich vráskách velmi podrobný obsah jejich obvyklých prožitků. Mnoho tuku vadí výraznosti obličeje.

Ostatní výrazové pohyby a postoje (pantomimika).

Hlava. Vyzvedne-li člověk ramena a bradu přitiskne k tělu, značí to pocit ohrožení, opatrnost, nedůvěru, někdy i tvrdohlavost; dále koketerii. Opakované zvedání ramen značí někdy pochybnosti. Vztyčená hlava je projevem sebedůvěry, sebevědomí, pocitu svobody a pohotovosti k činu. Je-li vztyčena přehnaně, může to být projev pýchy, pohrdání, tvrdohlavosti. Trihnutí hlavy zpět znamená výzvu, někdy obranu, někdy protest. Může být časté při citlivém sebevědomí. Náhlé poklesnutí hlavy do chabého sklonu je projev měkkosti a neschopnosti k odporu. Hlava může být zvrácena nazpět také pohodlně, bezstarostně, v zasnění a požívání. Hlava pokleslá

značí zamýšlenost, vzdor, durdění, stísněnost, ve spojení s pohledem vzhůru znamená pokoru, podřídivost. Lidé vysoké postavy nebo stojící vzhledem k sedícím sklánějí hlavu ze skromnosti a ochoty. Pasivně visící hlava značí velikou apatii bez vůle nebo z deprese. Zájem se jeví povystřčením hlavy.

K předmětu, který je umístěn po straně, se obracíme hlavou buď úplně nebo neúplně. Prvé bývá při aktivitě, druhé při pasivitě a nezájmu, nebo působí-li síly zadržující příklon (na př. nadutost). Odvrat hlavy značí odvrat odmítavý nebo za účelem vnitřního soustředění. Hlavu naklání člověk na stranu z pasivnosti, z účasti a ochoty, při získávání přízně, na př. erotické. Jindy je to ve spojení s pohybem těla výraz vyhýbání. Nerozhodnost se jeví ve střídavém sklánění hlavy napravo a nalevo.

Trup. Vypětí prsou značí sebejistotu a pohotovost k činu, je-li přehnané, chlubitost. Podobně pohyb ramen dozadu je projevem činorodosti a odvahy; ramena nachýlená dopředu jsou znakem obav, což se zesiluje skrčením (od slova krk) a ohnutím zad, které samo může být jen projevem nepodnikavosti. Při zájmu se trup předklání, při překvapení zaklání. Vystřčené břicho (rozlišit od tučného) mají lidé naivně bezstarostní a líní nebo bezstarostně pudoví.

Paže, ruce. Paže buď pasivně visí nebo jsou aktivně nesený; poklesají při zklamání. Hra rukou je nervosní, rozpačitá, zoufalá, hra v plném smyslu (rytmická) před partnerem je projev ovládnutí situace nebo pósa. Paže v lokti ohnuté (boxerský postoj) jsou přípravou na sebeobhájení, sebeprosazení. Paže zkřížené na prsou značí vyčkávání; ve spojení s projevem okázalého sebevědomí výzvu. Konvenčním projevem sebepodřazení a úcty se stalo zkřížení rukou na prsou, poněvadž znamenalo bezbrannost, sebespoutání. Ruce na zádech se odvracejí od jednání ve světě (pasivita, odpočinek, reserva, rozjímání), rukama v kapsách se dává najevo lhostejnost, náhlým vsunutím ovisiční přerušování styku.

Sevření ruky v pěst se dostavuje při soustředění duševní síly (na př. při překonávání bolesti, při vzteku). Ruka svírá nějaký předmět při ohrožení (obavy, svéhlavost, odhodlání, sebeovládání). Spínání rukou je příznakem zoufalství. Otevřená ruka dlaněmi vzhůru očekává dar, pomoc; ve spojení s rozvíráním paží směrem dolů je to gesto darování. Týmž pohybem prudce vykonaným se hází někomu něco pod nohy (pohrdání). Při výkladu leží jasné věci „na dlaní“ (vodorovně držená dlaň). Dlaně se obracejí dovnitř pomalým pohybem, jako by jim něco unikalo, při resignaci, bezradnosti, skromnosti. Týmž pohybem provedený energicky jest prohlášením nezájmu na věci. Pohyb podobný odhánění hmyzu je projev nelibosti. Dlaně obrácené k druhé osobě značí konvenčně přátelské smýšlení (v rukou se nic neskrývá). Ruku s roztaženými prsty, dlaní obrácenou dolů máme při překvapení, při nebezpečí pádu; je to projev ohrožení a obrany. Dlaněmi se opíráme o předměty, abychom získali jistotu nebo ji tak projevujeme. Ruce v bok mohou znamenat výzvu. Ukazovákem se nejčastěji ukazuje buď na předmět smyslový nebo myšlenkový; vztyčí-li se svisle, značí to „pozor!“. Strčením prstu do úst je dětský projev při úžasu nebo při pasivním oddávání se dojmům. Jiný projev tohoto stavu je olizování rtů jazykem. Jazyk u dětí vykonává spolupohyby s hlavním vykonávaným nebo vnímaným po-

Poznámky: hybem. To může zůstat i u dospělých, zvláště když mají vykonat složitý pohyb. Přiložení ruky k ústům značí někdy zahalování obličeje z rozpaků, uzavřenosti, z neupřímnosti, skryté kritiky, někdy zamýšlení skutečné nebo jen pósu, opření hlavy za účelem trvalého pozorování a j. Pohyb dlaně po čele má zaplašit nepříjemné myšlenky.

Rozmanité grimasy a na pohled bezúčelné pohyby jsou často malé neurotické symptomy, jichž původní účel nebo podnět není již vykonavateli znám a které slouží k odvedení vzrušení, rozpaků a pod. U mužů jsou častější než u žen.

Stojí-li člověk na obou nohou stejnou vahou, má to projevat zvýšenou pevnost duševního postoje (k překonání nejistoty, z palčatosti). Je-li váha jen na jedné noze, bývá to projevem bezpečné jistoty nebo jejího předstírání a malé pevnosti. Sedí-li člověk, je to někdy posice zcela pasivní (na př. odpočívání), jindy aktivní přichystání. Střed mezi obojím je přijímání podnětů bez vlastní činnosti.

Všechny postoje a pohyby, které značí pevnost, jistotu a sebevěru, mohou být použity osobami nejistými, které se snaží o dosažení opaku. Také postojů bezstarostných a neinteresovaných může být použito při opačných vnitřních stavech. Za účelem působení na druhé se pantomimika přehání nebo hraje.

Směr pohybu:**Duševní děj nebo stav:**

proti někomu	útok, boj, nenávisť
k druhému	sympatie, láska, zájem, zvědavost
otevření	styk s okolím
zavření { oči	uzavření v sebe,
{ ústa	neochota ke styku
zadržované otevření	} utajování, chabý zájem, odpor
zadržovaný příklon	
od sebe	odpor, štítění, antipatie
zpátky, skrčit se	strach (nedůvěra, opatrnost)
shora dolů	pocit moci, převahy, poroučení
zdola nahoru	úcta, poddanost
sebe { vypínání	sebevědomí, pýcha, nadutost
{ zvětšování	
sebe { zmenšování	nízké sebevědomí, pokora, sebedřizování
{ snižování	
ven, vzhůru	radost
do sebe, dolů	žalost

Podrobnější nauka o výrazových pohybech všímá si také typických průběhů pohybů (na př. při vzdoru prudký pohyb, pak setrvání v napětí, u prosby pomenáhlý pohyb, končící setrváním). Obecné znaky pohybů všeho druhu jsou rychlost (malá, velká, rovnoměrná, zrychlená, zvolněná), napětí (projev vůle) až ztrnulost či křečovitost (neurosa) a uvolnění (cit) až chabost (na př. vyčerpání), rozsah (velký-malý), směr (k předmětu, od něho, k sobě, od sebe, přímkovost, oblost), při opakovaných pohybech pravidelnost (znak ukázněnosti nebo schematičnosti) různého stupně. Při celkovém rázu pohybu si všímáme bohatství pohybu.

nebo střídmosti, nadbytku či chudoby, časté změny výrazových pohybů či stejnotvárnosti. Celkový dojem psychomotoriky je někdy harmonicky bohatý, jindy chudý, fádňí. Soulad pohybů může být všelijak rušen (u lidí nervosních, dráždivých, neklidných). Celkový dojem je pro poznání vyjadřovaného duševního stavu velmi důležitý. Povrchní a předstírané city se zobrazují navenek velmi často rozporně. Různé národy mají různý výrazový styl pohybů, civilisovaní celkem všelijak omezení. U všech lidí se neprojevuje vnitřní život navenek stejně intenzivně (protiklad herec – myslitel). Na to musíme vzít ohled při diagnóze a výrazu. Diagnóza na základě výrazu předpokládá přiřazení duševních hnutí a postojů tělesným pohybům. Je k tomu třeba systematiky těchto duševních jevů k určení toho, jaký pohyb v sobě nesou. Příklad: Vůle se projevuje ukázněním výrazových pohybů, tedy pravidelností, pevností, určitostí, soustředěností, případně zdržováním. Požaduje však také impuls, který se projevuje rychlostí, bohatstvím, rozmachem pohybů. Dále se jeví napětím bez křečovitosti a ztrnulosti. Schopnost prožívání se jeví uvolněním bez ochablosti, kvalitativní i kvantitativní bohatostí pohybů, jejich harmonií.

4. Prosté pozorování. Při styku s lidmi nabýváme o nich dojmu, který zčásti dovedeme vyjádřit slovy. Schopnosti k vystižení duševních vlastností lidí jsou individuálně různé. Neexistuje však všeobecná měřitelná schopnost poznávat lidi. Nadaní lidé poznávají lépe příslušné nadání na druhých než jiní (i směrem vzhůru); člověk vůbec posuzuje podle sebe a proto lidi sobě podobné nejlépe. „Složitější“ povaha proto vystihne více lidí. V některých povoláních se nabývá značných zkušeností o lidech, ale po každé z jiného hlediska (lékař, advokát, číšník, agent). Ženy nemají větší schopnost posouzení, ale všímají si lidí více.

Posuzují-li dva lidé téhož člověka, shodnou se jen zčásti; někdy se neshodnou vůbec. Proto žádají psychologové, aby každý člověk byl posuzován několika osobami. Jinak není psychologický posudek objektivní. Účelné je přibrat i posuzovaného, jaký má sám na sebe názor. Při dobře psychologicky cvičených posuzovatelích stačí již dva, aby se prakticky vyloučila neobjektivnost; obyčejně je to daleko horší. Posudky tvrzené s velkým přesvědčením jsou zpravidla méně správné než posudky opatrné. Je-li někdo přesvědčen, že je dobrým znalcem lidí, není to nijak v souvislosti s jeho skutečnou schopností posuzovací.

První dojem bývá poměrně dosti často správný; známe-li člověka dlouho, kazí to správnost posudku, poněvadž si zvykne na vlastnosti, které nám byly dříve nápadné, a navážeme citové vztahy, rušící objektivnost. Správnost posudku závisí na možnosti srovnávání. Při sebeposuzování jsou nejvíce nekritičtí lidé méně vzdělaní. Při posuzování se dopouštíme často té chyby, že podle převládajících vlastností soudíme i na výši ostatních. Tak se přisuzují nadanému žákovi i jiné přednosti, neschopnému pracovníkovi i jiné vady, průměrnému společníkovi i jiné vlastnosti v míře průměrné. Mnoho lidí soudilo, že Hitler je omezený; poněvadž jej nízce hodnotili morálně, hodnotili nízce i jeho nadání. K objektivnímu posuzování lidí si musíme uvědomit, že největší nedostatky mohou být spojeny s největšími přednostmi a naopak. O vynikajících lidech se tvoří legenda, která je velebí všestranně.

Poznámky:

Poznámky:

Leckdy přisuzují lidé své špatné (a při tom často potlačované) vlastnosti jiným (t. zv. projekce, „Kdo v té peci sedá, jiného tam hledá“). Při sebepozorování se lidé často velmi přeceňují a dosti často v něčem podceňují. S rostoucí rozumovou vyspělostí a s větší možností srovnávací je sebehodnocení kritičtější. Každý člověk posuzuje druhé hodně podle toho, jak prožívá sebe. Proto nemůže vystihnout všechny lidi stejně dokonale. Posuzovat všechny osoby není stejně snadné. Při prostém pozorování zůstává celá řada osob neprůhledných (zvláště schizothymní). V přetvářce je mnoho odstínů od očividného předstírání až do mistrného herectví. Celkem se dají lidé dost snadno oklamat. Při posuzování působí obtíže lidé málo výrazní.

5. **Interview.** Velmi přirozenou methodou je dotazový rozhovor (interview). Ačkoliv je řada knih o vedení psychologických nebo sociologických rozhovorů, je to do značné míry umění, zvláště nejde-li o zjištění pouhých objektivních dat. Vědecký interview se děje podle předem připravených otázek, které však nebývají vždy kladené systematicky; je potřebné získat příznivou náladu pro odpovědi. Volněji je veden osobní rozhovor v psychiatrii a v poradenství, zvláště tam, kde se má do osobnosti vniknouti hlouběji. Podrobnější výzkum osobnosti musí se vždy zabývat osobní historií. Písemné dotazy (ankety) odpovídá jen část tázaných, čímž je dán jednostranný výběr osob. Nicméně nejsou pro psychologii bez významu.

Podobně jako je připravován interview, připravuje se i soustavné vědecké pozorování na př. dětí ve hře, dospělých při zkouškách a pod. Vedle toho má psychologie celou řadu ryze odborných diagnostických method. Zvláště u dětí se používá k psychologické diagnóze jejich výtvořů (kreseb, staveb, slohových prací). U dospělejších trpí v mnoha výtvořech spontaneita nebo rozhoduje příliš technická dovednost.

Poznámka: O zvládnutí látky se přesvědčíme napsáním povahopisu známého člověka podle kapitoly o stavbě osoby. K tomu se připojí popis jeho výrazu (viz kapitola o psychodiagnostice, oddíl o výrazu), na př. způsob smíchu, chůze, obvyklý tón řeči a jiné.